

ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΥ ΕΠΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ

Αἱ παραστάσεις σκηνῶν καὶ προσώπων τοῦ Ἴπποδρόμου, ἐνῶ ἄφθονοὺν κατὰ τὴν προεικονομαχικὴν ἐποχὴν ἐπὶ τῶν ἐλεφαντίνων ὑπατικῶν διπτύχων καὶ ἄλλων ἔργων τέχνης, εἶναι ἀντιθέτως σπανιώτατα κατὰ τοὺς κυρίως βυζαντινοὺς χρόνους, ἀπὸ τοῦ τέλους δηλαδὴ τῆς Εἰκονομαχίας καὶ ἐντεῦθεν. Ἐκ τῆς περιόδου ταύτης δὲν θὰ ἠδυνάμην ν' ἀναφέρω ἄλλο σπουδαιότερον παράδειγμα ἐκτὸς ἀπὸ τὰς πασιγνώστους καὶ πολλάκις δημοσιευθείσας τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦν τὰ κλιμακοστάσια τὰ φέροντα πρὸς τοὺς γυναικωνίτας εἰς τὴν Ἀγ. Σοφίαν τοῦ Κιέβου καὶ ἐξωγραφήθησαν ὑπὸ βυζαντινῶν τεχνιτῶν περὶ τὸ 1037¹. Εἰς τὰς τοιχογραφίας αὐτὰς εἶναι δυνατόν νὰ προσθέσωμεν τώρα καὶ μερικὰς μορφὰς ἐπὶ σειρᾶς θραυσμάτων βυζαντινῶν ἀγγείων. Τὴν ἐξακρίβωσιν καὶ τὸν ταυτισμὸν τῶν μορφῶν τούτων σκοπὸν ἔχει ἡ παροῦσα μικρὰ μελέτη.

I

Εἰς πολυαριθμοτάτην σειρὰν θραυσμάτων βυζαντινῶν ἀγγείων ἀποκειμένων εἰς Μουσεῖα καὶ Συλλογὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἐξωτερικοῦ, εὐρίσκομεν ἀνδρικήν μορφήν, φέρουσαν πανταχοῦ τὸ ἴδιον σχεδὸν ἔνδυμα καὶ εἰκονιζομένην πάντοτε τρέχουσαν. Διὰ τὴν μελέτην καὶ τὸν ταυτισμὸν τῆς μορφῆς αὐτῆς θὰ λάβωμεν ὡς βάσιν τὴν εἰς καλυτέραν σχετικῶς κατάστασιν διασφραζομένην παράστασιν ἐπὶ πινακίου εὐρεθέντος εἰς Σπάρτην καὶ φυλασσομένου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς πόλεως ταύτης (εἰκ. 1 Α)². Ἡ μορφή εἰς τὸ πινακίον τοῦτο εἰκονίζεται τρέχουσα πρὸς δεξιὰ, ὡς πρὸς τὸν θεατὴν. Τὴν ἀριστερὰν τείνει πρὸς τὰ ἔμπρός, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν κρατεῖ μακρὸν δόρυ φέρον εἰς τὸ ἄκρον προσδεδεμένα τέσσαρα σχοινία. Τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς ἐλλείπει, ἀλλὰ δυνάμεθα, κατ' εὐτυχή συγκυρίαν, νὰ τὸ συμπληρώσωμεν με ἀπόλυτον βεβαιότητα ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς θραύσματος τῆς Συλλογῆς τῆς Θεσσα-

¹ Ἀπεικονίσθησαν πολλάκις. Βλ. π.χ. Α. G r a b a r εἰς τὸ περ. *Seminarium Kondakovianum*, 7, 1932, 103 κ.ἐξ.

² Εἰκὼν ὄχι πολὺ ἐνκρινῆς παρὰ R. Dawkins-J. Droop ἐν *B.S.A.* 17, 1910/11, πίν. XVII 43.

λονίκης, ὅπου ἐσώθη ἡ κεφαλὴ μορφῆς ἐντελῶς ἀναλόγου καὶ μικρὸν τμήμα τῆς πρὸς τὰ ἔμπροσθεν τεινομένης ἀριστερᾶς (εἰκ. 1 Α 1) ¹.

Ὅτι περισσότερον μᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα εἶναι ἡ ἐνδυμασία τοῦ εἰκονιζομένου ἀνδρός, ἡ ὁποία εὐρίσκεται πανομοιότυπος εἰς τὰ περισσότερα τῶν θραυσμάτων τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς σειρᾶς. Οὗτος φέρει στενὸν ἔνδυμα προσκεκολλημένον εἰς τὸ σῶμά του, ὥστε νὰ τοῦ ἐπιτρέπη μεγάλην ἐλευθερίαν κινήσεων, καὶ ἀφίνον ἀκάλυπτα μόνον τὰ ἄκρα τῶν χειρῶν. Ἰδέαν σαφεστέραν τοῦ ἐνδύματος τούτου μᾶς δίδει μία ἀνάλογος εἰκὼν ἐπὶ ἀγγείου εὐρεθέντος εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν (εἰκ. 1 Β) ². Ἐπ' αὐτοῦ παρίσταται ἀνὴρ κατ' ἐνώπιον στρέφων πρὸς τὰ δεξιὰ τὴν κεφαλὴν, τῆς ὁποίας λείπει τὸ ἄνω μέρος, καὶ κρατῶν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ράβδον ἀπολήγουσαν εἰς σφαῖραν καὶ ἔχουσαν περίπου μορφὴν ροπάλου. Ὀλόκληρον τὸ σῶμα καὶ τούτου, πλὴν τῶν ἄκρων χειρῶν, καλύπτεται ὑπὸ στενοῦ ἐνδύματος μετὰ ζώνης. Εἰς τὸ μέσον τοῦ στήθους ὑπάρχει κάθετον ἄνοιγμα κλειόμενον διὰ κομβίων ἢ ἱμάντων. Τὸ ἄνοιγμα τοῦτο εἰς τὸ στήθος ἀνευρίσκεται καὶ εἰς ἄλλα ἀγγεῖα τῆς σειρᾶς τῆς ἐδῶ ἐξεταζομένης, περὶ δύο ἐκ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω (εἰκ. 1 Γ, 2 Ε). Ἡ μελέτη τοῦ ἐνδύματος τῆς μορφῆς εἰς τὸ ἀγγεῖον τῆς Ἀγορᾶς (εἰκ. 1 Β) μᾶς πείθει ὅτι τοῦτο ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατεσκευασμένον ἐκ δέρματος. Τὸ στενὸν ὅμως αὐτὸ δερμάτινον ἔνδυμα ἔφερον οἱ κυνηγοὶ εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Περὶ τούτου οὐδενίαν, νομίζω, ἀφίνει ἀμφιβολίαν ἢ παραβολὴ τῆς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῆς Ἀγορᾶς μορφῆς πρὸς μίαν ἀνάλογον ἐπὶ τοῦ φύλλου ἐλεφαντίνου ὑπατικοῦ διπτύχου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Liverpool, ἀγωνιζομένην ἐναντίον μεγάλης ἐλάφου ³. Ἡ μόνη ἴσως ὑπάρχουσα διαφορὰ εἶναι ὅτι εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ διπτύχου μορφὴν αἱ χειρίδες φθάνουν μέχρι τῶν ἀγκῶνων ἀφίνουσαι νὰ φαίνεται τὸ ἐσωτερικὸν ἔνδυμα.

Ἐχομεν λοιπὸν μίαν πρώτην ἐνδειξιν ἀπὸ τὸ ἔνδυμα ὅτι αἱ μορφαὶ τῆς ομάδος αὐτῆς εἰκονίζουσι κυνηγοὺς τοῦ Ἰπποδρόμου. Προτοῦ προχωρήσωμεν εἰς ἄλλα στοιχεῖα τῶν παραστάσεων αὐτῶν πολὺ περισσότερον χαρακτηριστικά, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν μίαν ἀκόμη μορφὴν τοῦ ἐνδύματος, ὅπως παρουσιάζεται ἐπὶ ἐνὸς τεμαχίου ἀγγείου εὐρισκομένου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν (εἰκ. 1 Γ) ⁴. Ὁ εἰς αὐτὸ εἰκονιζόμενος ἀνὴρ τρέχει

¹ Φωτογραφίαν ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν Α.Ε. 1930, σ. 139, εἰκ. 17.6.

² Ἀνέκδοτον. Τὸ ἐνταῦθα παρατιθέμενον σχέδιον ἐγένετο ἐκ φωτογραφίας ἐγγενῶς παραχωρηθείσης ὑπὸ τῆς Δος Alison Frantz, τὴν ὁποίαν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης θερμοτάτα εὐχαριστῶ.

³ R. Delbrück, Die Consulardiptychen, Berlin - Leipzig, 1926 - 1929, Λεύκωμα, πίν. 58. Βλ. καὶ Κείμενον, σ. 225 κ.έξ. Προχείρως καὶ παρὰ Η. Peirce - R. Tyler, L'art byzantin I, Paris, 1932, πίν. 86.

⁴ Φωτογραφίαν τοῦ ἄνω μέρους ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν Α.Ε. 1930, σ. 139, εἰκ. 17.5.

πρὸς ἀριστερὰ τείνων τὰς χεῖρας πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει μικρὸν κωνοειδῆ πῖλον, ἐντελῶς ἀνάλογον τοῦ ὁποίου ἔχουν πολλαὶ μορφαὶ τοῦ Ἰπποδρόμου εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Ἀγ. Σοφίας τοῦ Κιέβου¹. Ὀλόκληρον τὸ σῶμα τοῦ ἀνδρὸς καλύπτεται καὶ ἐδῶ ἀπὸ τὸ ἴδιον στενὸν ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐπίσης ἐπὶ τοῦ στήθους τὸ κάθετον ἄνοιγμα, ὅπως καὶ εἰς τὸ

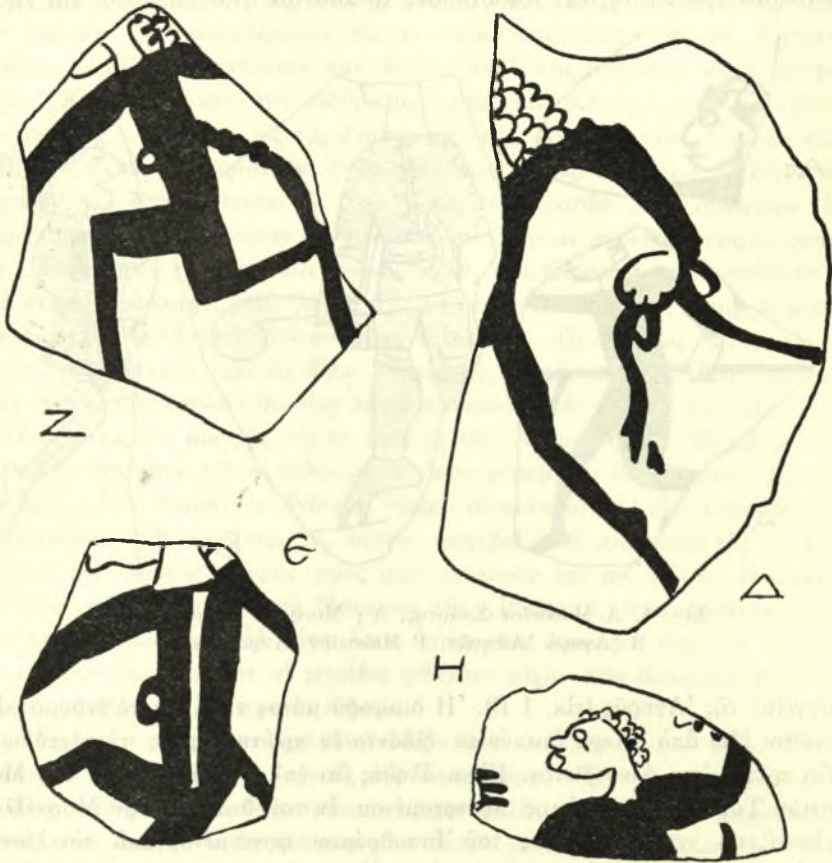
Εἰκ. 1. Α Μουσεῖον Σπάρτης. Α₁ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης.
Β Ἀγορὰ Ἀθηνῶν. Γ Μουσεῖον Ἀκροπόλεως.

ἀγγείων τῆς Ἀγορᾶς (εἰκ. 1 Β). Ἡ διαφορὰ μόνον εἶναι ὅτι τὸ ἔνδυμα πληροῦται ἐδῶ ἀπὸ μικρὰ ἡμικύκλια δίδοντα ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τοῦτο εἶναι ἀλυσιδωτὸν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ ἐνὸς ἀναγλύφου τοῦ Μουσεῖου Τορτοπία τῆς Ρώμης, προερχομένου ἐκ τοῦ θεάτρου τοῦ Μαρκέλλου, εἰκονίζεται νεαρὸς κυνηγὸς τοῦ Ἰπποδρόμου φονευμένος ἀπὸ τὸν λέοντα, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπάλαιε, μὲ τὸ σῶμα ὀλόκληρον καλυπτόμενον ἀπὸ ἀλυσιδωτὸν ἔνδυμα πολὺ ἀνάλογον πρὸς τὸ τῆς μορφῆς ἐπὶ τοῦ θραύσματος τῆς Ἀκροπόλεως². Ἡ ἀπόστασις ὅμως μεταξὺ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐκείνου ἀναγλύφου

¹ Grabar, Ἐνθ' ἀν. εἰκ. 4-6. Ἀναλόγου μορφῆς πῖλον φέρουσι καὶ μορφαὶ τῆς ομάδος ταύτης ἐπὶ ἀγγείων εὑρεθέντων εἰς τὴν Κόρινθον. Corinth, XI: Ch. Morgan, The Byzantine Pottery, Cambridge, Massachusetts, 1942, πίν. XLIX, b, e, f.

² Monumenti dell' Instituto, 1842, πίν. XXXVIII. Προχείρως καὶ παρὰ Saglio-Daremberg, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, V, σ. 702, εἰκ. 7371.

καὶ τοῦ ἐξεταζομένου ἀγγείου εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ παραδεχθῆ τις ὅτι καὶ εἰς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἀγγεῖον πρόκειται πράγματι περὶ ἀλυσιδωτοῦ ἐνδύματος. Πιθανώτερον ἴσως θὰ ἦτο νὰ ἐρμηνεύσῃ τις τὰ ἡμικύκλια ταῦτα ὡς τὰς τρίχας δορᾶς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἦτο κατεσκευασμένον τὸ ἐνδυμα. Κάτι δὲ παρόμοιον ἤθελεν ἴσως νὰ παραστήσῃ

Εἰκ. 2.

Α, Ε, Η Μουσείον Θηβῶν. Ζ Μουσείον κοσμητικῶν τεχνῶν Ἀθηνῶν (ἐκ Θηβῶν).

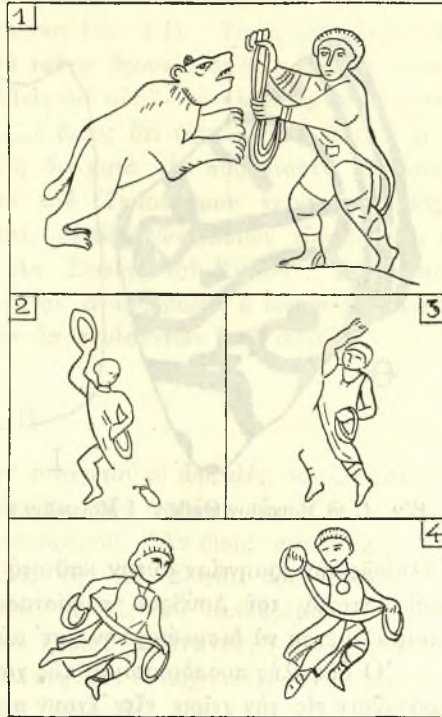
καὶ ὁ τεχνίτης τοῦ ἐκ Θηβῶν θραύσματος τοῦ ἀγγείου τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὸ Μουσεῖον Κοσμητικῶν Τεχνῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ ἐνδυμα δηλοῦται διὰ παραλλήλων ἀμελῶς χαραγμένων γραμμῶν (εἰκ. 4 I).

Ἄλλ' ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα συνήθως παρίστανται κρατοῦσαι αἱ ἐπὶ τῶν ἀγγείων τῆς ομάδος ταύτης μορφαί.

Τὸ δόρυ μὲ τὰ προσδεδεμένα σχοινία, τὸ ὅποιον κρατεῖ ὁ τρέχων ἀνὴρ

ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῆς Σπάρτης (εἰκ. 1 Α), θὰ ἠδύνατο ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ἐκληφθῆ ὡς σημαία. Τοῦτο ὅμως ἀποδεικνύεται ὄχι πιθανὸν ἀπὸ ἓν θραῦσμα τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου προερχόμενον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου φαίνεται καθαρὰ ὅτι πρόκειται περὶ σχοινίων προσδεδεμένων εἰς τὸ ἄκρον τοῦ δόρατος¹. Τὸν σκοπὸν τοῦ ὄργανου τούτου δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ προσδιορίσωμεν. Θὰ ἠδύνατο ἴσως, μὲ πᾶσαν βεβαίως ἐπιφύλαξιν, νὰ ὑποθεθῆ ὅτι τοῦτο ἐχρησίμευε πρὸς ἐξερεθισμὸν τῶν θηρίων.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ δόρατος μὲ τὰ σχοινία, εὐρίσκομεν καὶ μορφὰς τῆς ομάδος ταύτης κρατούσας καὶ ἄλλα ἀντικείμενα. Ἐπὶ ἑνὸς τεμαχίου ἀγγείου τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν εἰκονίζεται ἀνὴρ κατὰ τὸ ἥμισυ διατηρούμενος, τρέχων πρὸς ἀριστερὰ καὶ κρατῶν εἰς τὴν χεῖρα σχοινίον (εἰκ. 2 Δ). Εἰς δύο ἄλλα θραύσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν εὐρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν (εἰκ. 2 Ε), τὸ δὲ ἕτερον προέρχεται ἐπίσης ἐκ Θηβῶν καὶ ἀπόκειται εἰς τὸ Μουσεῖον Κοσμητικῶν Τεχνῶν τῶν Ἀθηνῶν (εἰκ. 2 Ζ)², ἡ μορφή, ἡ ὁποία εἰκονίζεται πανομοιούτως τρέχουσα πρὸς ἀριστερὰ, ἔχει τὸ σχοινίον δεδεμένον περὶ τὴν ὀσφύν. Τέλος εἰς ἄλλο θραῦσμα τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν ἡ μορφή, τῆς ὁποίας σφίζεται τὸ ἄνω μόνον σῶμα, κρατεῖ εἰς τὴν ὑψωμένην ἀριστερὰν τὸ σχοινίον, ἐτοίμη νὰ τὸ ρίψῃ (εἰκ. 2 Η). Μορφὰς κρατούσας τοιοῦτον σχοινίον εὐρίσκομεν εἰς σκηνὰς τοῦ Ἰπποδρόμου εἰκονιζομένας ἐπὶ

Εἰκ. 3. Κυνηγοὶ τοῦ Ἰπποδρόμου ἐπὶ ὑπατικῶν διπτύχων: 1 Μουσεῖον Λούβρου, 2 Μουσεῖον Ζυρίχης, 3 Μουσεῖον Cluny Παρισιῶν, 4 Cabinet des Médailles Παρισιῶν.

¹ O. Wulff, Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen: II, Mittelalterliche Bildwerke, Berlin, 1911, πίν. XXI, 2065.

² Τὴν Διευθύντριαν τοῦ Μουσείου Κοσμητικῶν Τεχνῶν Ἰδα Ἀνναν Ἀποστολάκι θέλω καὶ ἐντεθῆναι νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς διὰ τὴν προθυμίαν της νὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ τὴν μελέτην τῶν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦτο φυλασσομένων βυζαντινῶν ἀγγείων.

τῶν ἐλεφαντίνων ὑπατικῶν διπτύχων, ὅπου αὐτὰ κρατοῦσι τοιοῦτον σχοινίον (εἰκ. 3)¹.

Τὴν ἐρμηνείαν τοῦ σχοινίου εἰς τὰ ὑπατικά δίπτυχα ἔδωκεν ἤδη ὁ Delbrück, ἀποδείξας ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν ριπτόμενον βρόχον (lasso), μὲ τὸν ὁποῖον οἱ κυνηγοὶ τοῦ Ἴπποδρόμου συνελάμβανον τὰ θηρία².

Εἰκ. 4. Θ Μουσείον Θηβῶν. Ι Μουσείον κοσμητικῶν τεχνῶν Ἀθηνῶν (ἐκ Θηβῶν).

¹ Ἀληθῶς τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν καθιστᾷ ἀπολύτως βεβαίαν ἡ ἐπὶ ἐνὸς ὑπατικοῦ διπτύχου τοῦ Λούβρου παράστασις κυνηγοῦ κρατοῦντος σχοινίου καὶ ἐτοιμαζομένου νὰ δεσμεύσῃ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπιτεθεμένην ἄρκτον (εἰκ. 3. 1)³.

² Ὁ ἀσφαλῆς προσδιορισμὸς τῆς χρήσεως τοῦ σχοινίου, τὸ ὁποῖον εἴτε κρατοῦσιν εἰς τὴν χεῖρα εἴτε ἔχουν προσδεδεμένον περὶ τὴν ὀσφὴν πολλοὶ ἐκ τῶν μορφῶν τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς σειρᾶς τῶν ἀγγείων, προστιθέμενος εἰς τὰς ἄλλας ἀνωτέρω γενομένας διαπιστώσεις, οὐδεμίαν, νομίζω, ἀφίνει ἀμφιβολίαν, ὅτι αἱ τρέχουσαι αὐταὶ μορφαὶ εἰκονίζουσι πράγματι κυνηγούς τοῦ Ἴπποδρόμου.

Εἰς τὰς παρατεθείσας τέλος ἐνδείξεις εἶναι δυνατὸν νὰ προστεθῇ καὶ μία ἀκόμη. Εἰς ἓν θραῦσμα τοῦ Μουσείου Θηβῶν, εἰς τὸ ὁποῖον διεσώθη μόνον ἡ κρατοῦσα τὸ δόρυ ἀριστερὰ καὶ ὁ ἀριστερὸς πούς τῆς πρὸς δεξιὰ

¹ Δίπτυχα τοῦ Ἀρεοβίνδου εἰς τὸ Μουσείον τῆς Ζυρίχης καὶ εἰς τὸ Μουσείον Cluny τῶν Παρισίων: Delbrück, "Ενθ' ἄν. Λεύκωμα, πίν. 9. Ἐπίσης καὶ παρὰ Peirce-Tyler, "Ενθ' ἄν. II, πίν. 10. Δίπτυχον τοῦ Ἀναστασίου εἰς τὸ Cabinet des Médailles τῶν Παρισίων: Delbrück, "Ενθ' ἄν. πίν. 21. Peirce-Tyler, "Ενθ' ἄν. II, πίν. 30.

² Delbrück, "Ενθ' ἄν. Κείμενον, 111, 113, 132.

³ Delbrück, "Ενθ' ἄν. Λεύκωμα, πίν. 27.

τρεχούσης μορφῆς, παρίσταται ὀπισθεν αὐτῆς ἰσχυρῶς σχηματοποιημένος φυτικός διάκοσμος (εἰκ. 4 Θ). Λείψανα ἐλάχιστα ὁμοίου φυτικοῦ διακόσμου σώζονται ἐπίσης καὶ εἰς τὸ πινάκιον τῆς Σπάρτης (εἰκ. 1 Α). Εἰς τὸ ἐκ Θηβῶν τέλος πινάκιον τὸ ἀποκείμενον εἰς τὸ Μουσεῖον Κοσμητικῶν Τεχνῶν ὀπισθεν τῆς τρεχούσης μορφῆς εἶναι χαραγμένον, μὲ τρόπον ἀρκετὰ φυσικόν, δένδρον ὁμοιάζον πρὸς κυπάρισσον (εἰκ. 4 Ι). Ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὰ φυτὰ ταῦτα ἔχουν σκοπὸν καθαρῶς διακοσμητικόν. Ὅτι δηλαδὴ ὁ τεχνίτης ἤθελε δι' αὐτῶν νὰ πληρώσῃ τὸν μένοντα κενὸν περὶ τὴν μορφὴν χώρον. Νομίζω ὅμως ὅτι τὴν ἐξηγήσιν δέον ν' ἀναζητήσωμεν ἀλλαχοῦ. Φαίνεται δηλαδὴ ὅτι κατὰ τὴν παράστασιν τῶν κυνηγίων κατεσκευάζετο εἰς τὸν στίβον τοῦ Ἱπποδρόμου τεχνητὸν δάσος¹. Περὶ τούτου μᾶς πείθουν τὰ δένδρα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται τὰ κυνήγια εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Ἀγ. Σοφίας τοῦ Κιέβου². Τοῦ δάσους λοιπὸν τούτου ὑποτυπώδης δήλωσις εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ ἰσχυρῶς σχηματοποιημένος φυτικός διάκοσμος ἐπὶ τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς ἀγγείων.

II

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων συνάγεται τὸ ἀσφαλές, νομίζω, συμπέρασμα, ὅτι αἱ ἐπὶ τῆς ἐξεταζομένης ομάδος τῶν ἀγγείων εἰκονιζόμεναι μορφαὶ παριστάνουν κυνηγοὺς τοῦ Ἱπποδρόμου. Ἄν ὅμως συγκρίνῃ τις τὰς μορφὰς ταύτας πρὸς τὰς τοιχογραφίας τῆς Ἀγ. Σοφίας τοῦ Κιέβου, τῆς μόνης δηλαδὴ ἀσφαλοῦς παραστάσεως τῶν εἰς τὸν Ἱπποδρόμον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τελουμένων κατὰ τοὺς κυρίως βυζαντινοὺς χρόνους, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι, ὡς πρὸς τὸ ἔνδυμα τῶν κυνηγῶν, ὑπάρχει καταφανὴς διαφορὰ. Ἐκεῖ οἱ κυνηγοὶ φέρουσι χλαμύδα καὶ ὄπλισμόν, δίδοντες μᾶλλον τὴν ἐντύπωσιν στρατιωτῶν. Ἡ διαφορὰ ὅμως αὕτη ἐξηγεῖται ἐνκόλως, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὴν Ἀγ. Σοφίαν τοῦ Κιέβου οἱ εἰκονιζόμενοι κυνηγοὶ εἶναι βάρβαροι ἢ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Κοντακῶφ, μετημφιεσμένοι εἰς βαρβάρους³. Δὲν φέρουν συνεπῶς οὗτοι τὸ σύνηθες ἔνδυμα τῶν κυνηγῶν τοῦ Ἱπποδρόμου. Πλὴν ὅμως τούτου ὑπάρχει καὶ ἄλλος ἀκόμη λόγος ἐξηγῶν τὴν διαφορὰν αὐτὴν τοῦ ἐνδύματος μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Κιέβου καὶ τῶν μορφῶν ἐπὶ τῶν ἐξεταζομένων ἀγγείων. Τοῦτον θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Μιὰ ἄλλη σύγκρισις εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητος πρὸς τοὺς κυνηγοὺς τοὺς

¹ Βλ. A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin*, Paris, 1936, 72.

² Grabar, *Ἐνθ'* ἀν. σ. 63, εἰκ. 1, σ. 67, εἰκ. 5. Ἐπίσης Grabar ἐν *Seminarium Kondakovianum*, *Ἐνθ'* ἀν. σ. 108, εἰκ. 4' σ. 111, εἰκ. 7. Προχέως καὶ παρὰ G. Schlumberger, *L'épopée byzantine*, III, 409, 769.

³ Grabar, *L'empereur*, 72, ὅπου ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐξηγητικὴ τοῦ Κοντακῶφ.

εικονιζομένους εις τὸν ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος κώδικα τῶν Κυνηγετικῶν τοῦ Ὀπλιανοῦ, τὸν ἀποκείμενον ὑπ' ἀριθ. 479 εις τὴν Μαρκιανὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βενετίας¹, ὡς ἐπίσης καὶ πρὸς τὸ μεταγενέστερον, ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀντίγραφόν του ὑπ' ἀριθ. 2736 εις τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων².

Μεταξὺ τῶν παραστάσεων αὐτῶν καὶ τῶν μορφῶν ἐπὶ τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς σειρᾶς τῶν ἀγγείων οὐδεμία ὑπάρχει ὁμοιότης. Τὸ πρᾶγμα εἶναι πολὺ φυσικόν, δεδομένου ὅτι καὶ ἐκεῖ δὲν εἰκονίζονται κυνηγοὶ τοῦ Ἱπποδρόμου.

Ἄλλως ὅμως ἔχουσι τὰ πράγματα προκειμένου περὶ τῶν μικρῶν εἰκονιδίων τῶν κοσμοῦντων τοὺς Κανόνας ἀντιστοιχίας τῶν Εὐαγγελίων εις τὸν ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος κώδικα 64 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων. Εἰς ἓν τῶν εἰκονιδίων τούτων ὁ κυνηγὸς ὁ θηρευτὴν λαγῶν διὰ τοῦ ἰέρακος φέρει τὸ σύνηθες βυζαντινὸν ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον εὔρομεν καὶ εις τὸν Ὀπλιανὸν τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης³, ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς κυλινδρικὸν τριχωτὸν πῖλον⁴. Εἰς ἄλλο ὅμως εἰκονίδιον ὁ κυνηγὸς μετὰ παρδάλεως, ὁ διώκων δύο ἐλάφους, φέρει ἔνδυμα προσκεκολλημένον ἐπὶ τοῦ σώματός του, ἀκριβῶς ὅπως καὶ αἱ μορφαὶ ἐπὶ τῆς ἐξεταζομένης ομάδος τῶν ἀγγείων, ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς κωνικὸν πῖλον ἐντελῶς ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον εὔρομεν ἐπὶ τινῶν ἀγγείων τῆς σειρᾶς ταύτης⁵. Ἡ διαφορὰ αὐτῆ τοῦ ἐνδύματος εις ἓν καὶ τὸ αὐτὸ χειρογράφων εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῆ, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ τεχνίτης ὁ διακοσμήσας αὐτὸ ἐνεπνεύσθη ἀσφαλῶς διὰ τινὰ τῶν εἰκονιδίων του ἀπὸ τὰ εἰς τὸν Ἱπποδρόμον τελούμενα. Περὶ τούτου μᾶς πείθει ἄλλο εἰκονίδιον τοῦ ἰδίου χειρογράφου, ὅπου παρίσταται μικροσκοπικὸς νέγρος γυμνὸς ὀδηγῶν εις τὴν πηγὴν μίαν κάμηλον καὶ ἓνα ἐλέφαντα⁶. Εἶναι ἐκ τῶν κειμένων γνωστὸν ὅτι ἀπετέλει σύνηθες θέαμα τοῦ Ἱπποδρόμου ἢ ἐπίδειξις θηρίων καὶ ἐξωτικῶν ζώων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ρητῶς ἀναφέρονται ἐλέφαντες καὶ κάμηλοι⁷.

¹ O. M. Dalton, *Byzantine Art and Archaeology*, Oxford, 1911, σ. 483, εἰκ. 289.

² Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, 2α ἔκδ. Paris, 1925-1926, II, σ. 873, εἰκ. 429.

³ Schlumberger, *Εροπέε*, I, 577. Προχείρως καὶ εις τὴν Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 9, 1932, σ. 10, εἰκ. 2.

⁴ Εἶναι τὸ «*σγουροῦτζικον καμηλαίχι*» τοῦ Λιγενῆ Ἀκρίτα, σύνηθες κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν κυνηγῶν. Βλ. Προχείρως Π. Καλονάροφ, Βασίλειος Λιγενῆς Ἀκρίτας, Ἀθῆναι, 1941, I, σ. 83, στ. 1427, σ. 204, στ. 3717 (εἰς τὴν διασκευὴν Τραπεζοῦντος), II, σ. 40, στ. 117.

⁵ Diehl, *Manuel*, I, σ. 400, εἰκ. 187. Προχείρως καὶ εις τὴν Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, Ἐνθ' ἄν. σ. 27, εἰκ. 6.

⁶ Schlumberger, *Εροπέε*, I, 757.

⁷ Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, III, Ἀθῆναι, 1949, 79 κ.ἑξ.

Οὕτω ἐκ τῶν γενομένων συγκρίσεων, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν τὴν ὑφισταμένην διαφορὰν, ὡς πρὸς τὸ ἔνδυμα, μεταξὺ τῶν συνήθων θηρευτῶν καὶ τῶν κυνηγῶν τοῦ Ἱπποδρόμου, ἐπιβεβαιοῦται ἐπαρκῶς, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὅτι οἱ ἐπὶ τῶν ἀγγείων εἰκονιζόμενοι εἶναι κυνηγοὶ τοῦ Ἱπποδρόμου.

III

Ἦδη ὅμως ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν ἐν ἄρκετὰ σπουδαῖον ζήτημα: Οἱ τεχνῖται οἱ χαράξαντες τὰς μορφὰς αὐτὰς ἐπὶ τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς σειρᾶς τῶν ἀγγείων εἶχον πράγματι ὡς πρότυπα τοιοῦτους κυνηγούς τοῦ Ἱπποδρόμου; Τοιαῦτα δηλαδὴ κυνήγια ἐγίνοντο ἀκόμη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν των εἰς τὸν Ἱππόδρομον;

Προτοῦ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα, εἶναι προηγουμένως ἀνάγκη νὰ τοποθετήσωμεν χρονολογικῶς τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς ομάδα τῶν ἀγγείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται αἱ μορφαὶ τῶν κυνηγῶν.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἀγγείων τῆς σειρᾶς ταύτης ἀνήκει εἰς ἓν εἶδος τεχνικῆς, κατὰ τὸ ὅποιον τὸ σχέδιον ἀποδίδεται διὰ βαθέως ἐγχαράκτων γραμμῶν, τὸ δὲ σῶμα, διὰ νὰ δοθῇ ἡ ἐντύπωσις τοῦ ἐπ' αὐτοῦ προσκεκολλημένου ἐνδύματος, εἶναι ὀλόκληρον ἄρκετὰ βαθέως σκαλισμένον ἐν εἴδει κοιλογλύφου. Τὴν τεχνικὴν αὐτὴν δυνάμεθα μετ' ἄρκετῆς ἀσφαλείας νὰ χρονολογήσωμεν βοηθούμενοι ἀπὸ μικρὸν θραῦσμα εὐρεθὲν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν κατὰ τὰς ἐκεῖ γενομένας ἀνασκαφὰς πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ Ἱπποδρόμου. Ἐπ' αὐτοῦ διεσώθη μέρος ἀπὸ τὸ ἄνω σῶμα στρατιώτου (;) κρατοῦντος σημαίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι χαραγμένος σταυρός, τὰ δὲ ἑκατέρωθεν τῶν κεραιῶν τέσσαρα τετράγωνα πληροῦνται μὲ τὸ γράμμα Β¹. Ὅπως εἶναι γνωστόν, τὰ τέσσαρα Β ἑκατέρωθεν τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ εἶναι τὸ ἔμβλημα τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων². Κατὰ ταῦτα τὸ μικρὸν τοῦτο θραῦσμα ἀνήκει χωρὶς ἀμφιβολίαν εἰς τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων (1261-1453) καὶ δύναται μὲ ἄρκετὴν ἀσφάλειαν νὰ χρονολογήσῃ τὰ ἀγγεῖα τὰ παρουσιάζοντα εἰς τὴν διακόσμησίν των ἀνάλογον τεχνικὴν. Θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τρία ἐκ τῶν ἐνταῦθα παρατεθέντων ἀγγείων, δηλαδὴ τὸ τῆς Ἀγορᾶς (εἰκ. 1 Β), τὸ τῆς Ἀκροπόλεως (εἰκ. 1 Γ) καὶ ἓν ἐκ Θηβῶν

¹ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ S. Casson ἐν Preliminary Report upon the Excavations carried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927 on Behalf of the British Academy, London, 1928, σ. 41 κ.ἑξ., εἰκ. 41.

² Casson, "Ἐνθ' ἂν. ὅπου ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, εἰς τὴν ὁποίαν τὴν πρωτίστην θέσιν κατέχει ἡ μελέτη τοῦ I. Σβόροβου εἰς τὴν Λιεθν. Ἐφημερ. τῆς Νομισματ. Ἀρχαιολογίας, 2, 1899, 363 κ.ἑξ.

ἀποκείμενον εἰς τὸ Μουσεῖον Κοσμητικῶν Τεχνῶν (εἰκ. 4 I), ὡς παρουσιάζοντα τεχνικὴν κάπως διάφορον, τὴν δὲ χάραξιν τοῦ σχεδίου λεπτοτέραν εἶναι ἴσως κατὰ τι παλαιότερα. Τοῦτο ὅμως δὲν νομίζω πολὺ πιθανόν.

Ἐχομεν λοιπὸν τὸ δεδομένον ὅτι τὰ ἀγγεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται οἱ κυνηγοὶ τοῦ Ἱπποδρόμου, ἀνήκουν, τὰ πλεῖστα τοῦλάχιστον, εἰς τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων καὶ πιθανώτατα εἰς τὸν 14ον αἰῶνα.

Καὶ ἤδη ἐρωτᾶται : Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων συνεχίζοντο ἀκόμη τὰ θεάματα τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ κυνήγια θηρίων ;

Βεβαίως κατὰ τὴν περίοδον τῆς Φραγκικῆς κατοχῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204 - 1261) δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ θεαμάτων εἰς τὸν Ἱππόδρομον. Ἐκ τῶν χρόνων ὅμως τῶν Παλαιολόγων ὑπάρχουσι μερικαὶ πληροφορίαι, ἀρκετὰ ἰσχυαί, εἶναι ἀληθῆς, ἀναφέρουσαι ὅτι, ἂν καὶ σπανίως πλέον, ἐγίνοντο ἐντούτοις εἰς αὐτὸν ἀγῶνες, καὶ ἀποδεικνύουσαι οὕτω λίαν αὐστηρὰν τὴν γνώμην τοῦ Rambaud, ὅτι καὶ οἱ ἀγῶνες εἶχον παύσει καὶ αὐτὸς ὁ Ἱππόδρομος εἶχε πλέον ἐγκαταλειφθῆ¹.

Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι αἱ ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων πηγαὶ ὁμιλοῦν μόνον περὶ ἱππικῶν ἀγῶνων καὶ «θυμελικῶν ὀργάνων», χορῶν πιθανῶς, ἀλλ' οὐδαμοῦ γίνεται μνεῖα κυνηγίων, τὰ ὁποῖα ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρουν. Τὸ πρᾶγμα εἶναι πολὺ φυσικὸν καὶ πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τοιαῦτα κυνήγια θηρίων εἶχον παύσει κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων ν' ἀποτελῶσι μέρος τῶν θεαμάτων εἰς τὸν Ἱππόδρομον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν πολλοὶ λόγοι. Ὅχι μόνον αἱ ἀσιατικαὶ καὶ ἀφρικανικαὶ χῶραι, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐκομίζοντο κατὰ τοὺς ἐνδόξους χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας τὰ θηρία τὰ ἐμφανιζόμενα εἰς τὸν Ἱππόδρομον, δὲν ἀπετέλουν πλέον μέρος τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄφθονα οἰκονομικὰ μέσα, τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν προετοιμασίαν τῶν θεαμάτων αὐτῶν, δὲν ὑπῆρχον πλέον. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ Ἱππόδρομος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἤδη ἠρειπωμένος². Καὶ θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ τελῶνται ἀκόμη ἐντὸς τοῦ ἠρειπωμένου αὐτοῦ μνημείου ἱππικοὶ ἀγῶνες, ἴσως δὲ καὶ χοροί, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦν αἱ ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων πηγαὶ, ὅπως θὰ ἠδύναντο ταῦτα νὰ γίνωνται καὶ εἰς οἰονδήποτε ἀναπεπταμένον χῶρον, ἀλλὰ τὰ κυνήγια θηρίων ἀπεκλείοντο ὀπωσδήποτε, διότι ὁ ἠρειπωμένος Ἱππόδρομος

¹ Τὰς πηγὰς, ὡς καὶ τὴν γνώμην τοῦ Rambaud, παραθέτει ὁ Κουκουλές, Ἔνθ' ἄν. 13 κ. ἐξ.

² Βλ. τὴν ἀπὸ τοῦ 1350 ἀποψιν τὴν χαλκογραφηθεῖσαν τὸ 1600 παρὰ L. de Beylié, *L'habitation byzantine*, Grenoble - Paris, 1902, πίν. ἔναντι σ. 58. Ἐπίσης ἐν Preliminary Report, Ἔνθ' ἄν. εἰκ. 2 ἔναντι σ. 2. Προχείρως καὶ ἐν Κουκουλέ, Ἔνθ' ἄν. πίν. Α 1. Πρὸβ. καὶ τὴν περιγραφὴν τοῦ A. Rambaud, *Études sur l'histoire byzantine*, Paris, 1912, 59 κ. ἐξ.

δὲν θὰ παρῆνε πλέον τὴν διὰ τὰ τοιαῦτα θεάματα ἀπαιτουμένην ἀσφάλειαν τῶν θεατῶν.

Οὕτω, διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν τοῦλάχιστον, δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι κυνήγια θηρίων δὲν ἐγίνοντο πλέον εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Εἶδομεν ὅμως ἀνωτέρω ὅτι ἀγγελία μὲ παραστάσεις κυνηγῶν τοῦ Ἰπποδρόμου εὐρέθησαν ὄχι μόνον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ εἰς τὴν Κόρινθον, καὶ εἰς τὰς Θήβας, καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, ἀκόμη δὲ καὶ ἀλλαχοῦ. Εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς πόλεις ἐτελοῦντο, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἀκόμη τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους, κυνήγια θηρίων εἰς τὸν Ἰππόδρομον; Βεβαίως καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἴσως δὲ καὶ εἰς ἄλλας μεγάλας πόλεις τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὑπῆρχον Ἰππόδρομοι, ἀναγόμενοι εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς ἀκόμη χρόνους¹. Καὶ εἰς μὲν τὴν Θεσσαλονίκην θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ παραδεχθῆ τις ὅτι, κατὰ τοὺς προεικονομαχικοὺς τοῦλάχιστον χρόνους, ἐτελοῦντο πιθανῶς κυνήγια θηρίων², διὰ τὰς ἄλλας ὅμως μικρὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, τὰς Ἀθήνας, τὰς Θήβας κ.λ.π. θεωρῶ τὸ πρᾶγμα ἀπολύτως ἀπίθανον. Τοῦτο ἀποκλείει ἄλλως τε καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὰ εἰς τὰς πόλεις αὐτάς εὐρεθέντα ἀγγελία μὲ παραστάσεις κυνηγῶν ἀνάγονται, ὡς εἶδομεν, εἰς τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων, εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶχε παύσει τὸ θέαμα τοῦτο τῶν κυνηγιῶν, αἱ δὲ μικραὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῆς Σπάρτης, εὐρίσκοντο ὑπὸ τὸν Φραγκικὸν ζυγόν.

IV

Μετὰ τᾶνωτέρω ἐκτεθέντα, πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῆ ἡ παράστασις τῶν κυνηγῶν τοῦ Ἰπποδρόμου ἐπὶ τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς ομάδος τῶν ἀγγελίων;

Μία μόνον, νομίζω, ὑπάρχει λύσις, ἀρκετὰ πιθανή, τοῦ προβλήματος τούτου. Οἱ ἀγγειογράφοι δηλαδὴ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων ἀντιγράφουν πρότυπα παλαιότερα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνάγλυφα εἰκονίζοντα τοιαύτας σκηναὶς τοῦ Ἰπποδρόμου. Τοιαῦτα δὲ ἀνάγλυφα ἀσφαλῶς ἐσφίζοντο πολυάριθμα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ἄλλας

¹ Ὁ Ἰππόδρομος τῆς Θεσσαλονίκης φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ λίαν ἔνωρίς, ἐχρησιμοποιοῦτο δὲ ἀντ' αὐτοῦ τὸ Στάδιον. Βλ. Α. Ξυγγόπουλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1949 (Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι. Σειρὰ Θεολογικὴ καὶ Φιλολογικὴ, ἀριθ. 2), 29 κ.ἑξ. Περὶ τῶν Ἰπποδρόμων ἔξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως βλ. Κορυνοῦλὲ "Ενθ" ἀν. 8 κ.ἑξ.

² Τὸ Στάδιον τῆς Θεσσαλονίκης ἐκοσμεῖτο μὲ ἀνάγλυφα εἰκονίζοντα σκηναὶς κυνηγῶν ἀγωνιζομένων ἐναντίον θηρίων. Βλ. Ξυγγόπουλου, "Ενθ" ἀν. 25 κ.ἑξ.

μεγάλας πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, ἀφοῦ καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἔφθασαν τινὰ ἐξ αὐτῶν¹. Τὰ ἀνάγλυφα, ἐπὶ παραδείγματι, μὲ σκηνὰς κυνηγίου τὰ κοσμούντα τὸ Στάδιον τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀπαικονισθῆ τὸν 7ον αἰῶνα εἰς μίαν τοιχογραφίαν ἀποκαλυφθεῖσαν εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, γνωρίζομεν ὅτι ἐσφύζοντο ἀκόμη λήγοντος τοῦ 18ου αἰῶνος².

Ἐπιπλέον, ὅτι πραγματικῶς οἱ βυζαντινοὶ τεχνῖται τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων συνήθιζον ν' ἀντιγράφουν παλαιότερας ἀπεικονίσεις σκηνῶν τοῦ Ἱπποδρόμου, γενομένας ὅταν οὗτος, ὅπως καὶ ἡ αὐτοκρατορία, εὑρίσκετο εἰς τὴν ἀκμὴν του, δεικνύει ἐν ἐξόχῳ χαρακτηριστικὸν ἔργον. Πρόκειται περὶ τῆς μικρᾶς ἐξ ἑλεφαντοστοῦ κυλινδρικήσ πυξίδος, τῆς ἀνηκούσης ἄλλοτε εἰς τὴν Συλλογὴν Stroganoff τῆς Ρώμης καὶ εὑρισκομένης τώρα εἰς τὴν Συλλογὴν τῶν ἀδελφῶν Durlacher εἰς τὸ Λονδῖνον³. Ἐπ' αὐτῆς εἰκονίζεται δις βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ μετὰ τῆς βασιλίσεως καὶ τοῦ υἱοῦ των. Τὰ ὀλίγα διασφύζομενα γράμματα τῆς ἐπιγραφῆσ τῆς συνοδευούσης τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν πείθουν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328), τῆς συζύγου του Εἰρήνης καὶ τοῦ υἱοῦ των Μιχαὴλ Θ' γεννηθέντος τὸ 1295 καὶ ἀποθανόντος ὡς συμβασιλέως τὸ 1320⁴. Κατὰ τὴν πιθανωτάτην εἰκασίαν τοῦ κ. Grabar, εἰς τὴν πυξίδα ταύτην εἰκονίζεται σκηνὴ τοῦ Ἱπποδρόμου, κατὰ τὴν ὁποίαν στρατηγὸς προσφέρει εἰς τὸν βασιλέα ὁμοίωμα τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀλωθείσης πόλεως⁵. Νομίζω ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ἡ σκηνὴ αὕτη εἶναι ἀντίγραφον κάποιας παλαιότερας παραστάσεως γενομένης εἰς ἀνάμνησιν πραγματικοῦ τοιούτου γεγονότος. Θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν τοιαύτην τελετὴν διὰ τὴν ἀνάκτησιν πόλεως κατὰ τὰς θλιβερὰς ἡμέρας τῆς πολυταράχου βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου. Τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς ἑλεφαντίνης πυξίδος σκηνὴ ἐκτυλίσεται εἰς τὸν Ἱππόδρομον δίδουν ἐπίσης αἱ ἐπ' αὐτῆς εἰκονιζόμεναι μορφαὶ χορευτριῶν καὶ μουσικῶν. Ἀκριβῶς δὲ ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως τῶν δύο χορευτριῶν

¹ Βλ. π.χ. τοὺς τέσσαρας μαρμαρίνους πεσσούς μὲ σκηνὰς κυνηγίου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως: Arif Müfit ἐν *Jahrb. des deutsch. archäol. Instituts*, 46, 1931. *Arch. Anz.* σ. 199-202, εἰκ. 20-23. Εἰς τούτων καὶ παρὰ Peirce-Tyler, Ἐνθ' ἀν. II, πίν. 16 Β. Πρβ. καὶ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου τῆς Σόφιας, περὶ τοῦ ὁποίου κατωτέρω ὁ λόγος.

² Ξυγγοπούλου, Ἐνθ' ἀν. 24 κ. ἐξ.

³ Ταύτης φωτογραφίαν, ἐν ἀναπτύξει, εἶχε δημοσιεύσει ὁ J. Strzykowski ἐν *B.Z.* 8, 1899, σ. 262. Τελευταία, καθ' ὅσον γνωρίζω, δημοσιεύσεις παρὰ Grabar, *L'empereur*, πίν. VIII καὶ σ. 56 κ. ἐξ.

⁴ Ὁ κ. Grabar, Ἐνθ' ἀν. 56 κ. ἐξ. ὑποθέτει ὅτι ἴσως νὰ πρόκειται καὶ περὶ τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου (1391-1425). Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ὁμοῦ διακρίνονται σαφῶς τὰ γράμματα ΑΝΑΡ(ΟΝΙΚΟΣ). Βλ. αὐτόθι πίν. VIII, εἰκὼν κάτω δεξιὰ.

⁵ Grabar, Ἐνθ' ἀν. 57.

ἐνισχύει, νομίζω, τὴν γνώμην μου, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἀπομιμήσεως παλαιότερου προτύπου. Τὸ ἔνδυμα δηλαδὴ τῶν χορευτριῶν δὲν εἶναι τὸ βυζαντινόν¹. Ἡ περιβολὴ τῆς μιᾶς ἰδίως χορευτρίας ἐπὶ τῆς πυξίδος² ἐνθυμίζει ζωηρῶς τὰς ἀναλόγους μορφὰς ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ὀβελίσκου τοῦ Θεοδοσίου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου, ὡς γνωστόν, εἰκονίζονται σκηναὶ καὶ θεάματα τοῦ Ἱπποδρόμου³, ὅπως ἐπίσης ἐνθυμίζει ἀναλόγους παραστάσεις ἐπὶ ἑλεφαντίνων ὑπατικῶν διπτύχων⁴.

Μετὰ τὰς διαπιστώσεις ταύτας ἀνάγκη νὰ ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς ὁμάδα τῶν ἀγγείων μὲ τὰς παραστάσεις κυνηγῶν τοῦ Ἱπποδρόμου.

Ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, οἱ διακοσμήσαντες τὰ ἀγγεῖα ταῦτα τεχνῖται ἀντέγραψαν, μὲ ἀρκετὰς βεβαίως παρανοήσεις καὶ ἀπλουστεύσεις, πρότυπα κατὰ τὸ πλεῖστον παλαιοχριστιανικά. Περὶ τούτου δύναται τις νὰ πεισθῇ ἂν παραβάλλῃ τὰς ἐπὶ τῶν ἀγγείων μορφὰς πρὸς τοιαῦτα προεικονομαχικὰ ἀνάγλυφα εἰκονίζοντα σκηνὰς τοῦ Ἱπποδρόμου, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ἢ ἀπὸ τοῦ 4ου ἢ 5ου αἰῶνος πλὰξ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σόφιας⁵. Εἰς τὸ ἀνάγλυφον αὐτὸ θὰ εὔρη τὸ ἴδιον στενὸν ἔνδυμα τῶν κυνηγῶν τὸ προσκεκολλημένον ἐπὶ τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον οἱ ἀγγειογράφοι ἀπέδωκαν κατὰ τρόπον ἀπλούστερον, τὴν αὐτὴν πλατεῖαν ζώνην, ὅπως καὶ εἰς τὸν κυνηγὸν τοῦ ἀγγείου Ἀγορᾶς (εἰκ. 1 Β), ἀνάλογον τέλος κωνικὸν πῖλον πρὸς τὸν καλύπτοντα τὴν κεφαλὴν τοῦ κυνηγοῦ εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (εἰκ. 1 Γ).

Αἱ ὁμοιότητες καὶ αἱ ἀναλογίαι αὗται δὲν εἶναι βεβαίως τυχαῖαι. Ἀπο-

¹ Διὰ τὸ ἔνδυμα τῶν βυζαντινῶν χορευτριῶν βλ. Α. Εὐγγόπουλον, εἰς τὴν Ἔπετρο. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 12, 1936, 269 κ.εξ.

² Grabar, Ἐνθ' ἀν. πίν. VIII, ἄνω δεξιὰ.

³ Gerda Bruns, Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom zu Konstantinopel, Istanbul, 1935, εἰκ. 84, 85. Προχείρως καὶ παρὰ Φ. Κοκκουλέ εἰς τὴν Ἔπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 14, 1938, σ. 234 εἰκ. 3.

⁴ Βλ. τὰ δύο φύλλα τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, ὅπου εἰκονίζονται ποιηταὶ καὶ Μοῦσαι: Peirce-Tyler, Ἐνθ' ἀν. I, πίν. 148. Προχείρως καὶ παρὰ Κοκκουλέ, Ἐνθ' ἀν. σ. 247, εἰκ. 10. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον δέον νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ ἐντελῶς ἀρχαῖζουσα γυναικεία χορεύουσα μορφή εἰς τὴν μικρογραφίαν τοῦ Σερβικοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Μονάχου, τὴν εἰκονίζουσαν τὴν Μαριάμ ἀδελφὴν τοῦ Μωϋσέως προεξάρχουσαν τοῦ χοροῦ ἐπὶ τῇ διαβάσει τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης: J. Strzygowski, Die Miniaturen des serbischen Psalters in... München, Wien, 1906, πίν. XLVI, 107. Προχείρως καὶ παρὰ Κοκκουλέ, Ἐνθ' ἀν. σ. 240, εἰκ. 6. Τὸ ἀρχαῖον ἔνδυμά της εὐρίσκειται εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὸ τῶν ἄλλων χορευουσῶν μορφῶν.

⁵ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ I. Welkon ἐν Bulletin de l'Institut Archeologique Bulgare, 1, 1921-1922, πίν. IV. Εὐχρνεστέρη ἀπεικόνισις παρὰ Peirce-Tyler, Ἐνθ' ἀν. I, πίν. 13.

δεικνύουν κατά τρόπον, νομίζω, ασφαλή την υπό τῶν ἀγγειογράφων χρησιμοποίησιν παλαιῶν προτύπων.

Ἡ ἐπιστροφή ἄλλωστε αὐτὴ πρὸς τὰ παλαιὰ ἔργα τέχνης καὶ ἡ ἀντιγραφὴ τῶν ἀπὸ τοὺς τεχνίτας τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων ἔχει ἤδη ἀπὸ πολλοῦ παρατηρηθῆ, οὕτως ὥστε ἡ διαπίστωσις ὅτι αὐτὴ ἐκτείνεται καὶ μέχρι τῶν εὐτελῶν πηλίνων ἀγγείων νὰ προσθέτῃ ἐν ἀκόμῃ παράδειγμα εἰς τὰς ἐπὶ ἄλλων ὁμάδων μνημείων σημειωθείσας ἀναλόγους ἀπομιμήσεις παλαιῶν προτύπων.

Προκειμένου ὁμως περὶ τῶν σκηνῶν τοῦ Ἴπποδρόμου, εἶναι πράγματι ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἡ ρωμαντικὴ αὐτὴ προσπάθεια τῶν ἀγγειογράφων ν' ἀναστήσουν ἐπὶ τῶν πτωχῶν ἔργων τῶν τὰ ἀπὸ μακροῦ ἐκλιπόντα θεάματα καὶ τὰς εορτάς, αἱ ὁποῖαι ἐτελοῦντο κατὰ τὰς ἐνδόξους ἡμέρας τῆς μεγάλης αὐτοκρατορίας.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ